

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА
У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ**

ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXVII

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 42

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES AND HUMAN RIGHTS STUDIES

RIGHTS OF NATIONAL MINORITIES
UNDER THE CONSTITUTIONAL
SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

PROCEEDINGS OF THE ROUND TABLE HELD ON NOVEMBER 27, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences, held on September 25, 2018, after being reviewed by Academician *Tibor Varady*, Professors *Marijana Pajvančić*, *Dragoljub B. Đorđević*, *Miodrag Jovanović*, *Branko Ćupurdija*, *Biljana Sikimić*, PhD and *Mladena Prelić*, PhD

Editor
Academician
TIBOR VARADY

BELGRADE 2019

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVII

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 42

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ
МАЊИНА У УСТАВНОПРАВНОМ
СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА ОКРУГЛОГ СТОЛА ОДРЖАНОГ 27. НОВЕМБРА 2017.

Примљено на VII скупу Одељења друштвених наука 25. септембра 2018.
године на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора
Маријане Пајванчић, *Драгољуба Б. Ђорђевића*, *Миодрага Јовановића*,
Бранка Ђујурдије, др *Биљане Сикимић* и др *Младене Прелић*

У р е д н и к
академик
ТИБОР ВАРАДИ

БЕОГРАД 2019

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектура
Невена Ђурђевић

Коректура
Весна Шубић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж 300 примерака

Штампа
ЈП Службени гласник

САДРЖАЈ

<i>Предговор – Тибор Варади.</i>	<i>7</i>
<i>Тамаш Корхец, Неитериторијална самоуправа у Србији – 15 година усавршавања правног оквира културне аутономије</i>	<i>9</i>
<i>Tamás Korhecz, Non-territorial Self-Governance in Serbia – 15 Years Long Evolution of the Legal Framework of Cultural Autonomy.</i>	<i>28</i>
<i>Горан Башић, „Културна аутономија“ националних мањина у Републици Србији</i>	<i>29</i>
<i>Goran Bašić, National Minorities “Cultural Autonomy” in the Republic of Serbia</i>	<i>42</i>
<i>Зоран Павловић, Службена употреба језика и писама националних мањина</i>	<i>43</i>
<i>Zoran Pavlović, Official use of Minority Languages and Scripts</i>	<i>61</i>
<i>Милош Миленковић, Заједница немајеријалног културног наслеђа мањина у Републици Србији – прилике и препреке</i>	<i>63</i>
<i>Miloš Milenković, Opportunities and Obstacles to Minority Intangible Cultural protection in Serbia</i>	<i>69</i>
<i>Петар Теофиловић, Трендови у области права националних мањина у Србији.</i>	<i>71</i>
<i>Petar Teofilović, Some Trends in the Area of Minority Rights in Serbia</i>	<i>81</i>

Ксенија Марковић, Јовица Павловић, <i>Територијална или културна аутономија за националне мањине? Студија случаја Републике Србије</i>	83
Ksenija Marković, Jovica Pavlović, <i>Territorial or Cultural Autonomy for National Minorities? A Case Study of Serbia</i>	98
Дубравка Валић Недељковић, <i>Медији на језицима националних мањина у Србији од Устава и законских норми до свакодневице</i>	99
Dubravka Valić Nedeljković, <i>Media in Minority Languages in Serbia, from the Constitution and Legal Standards to Everyday Life</i>	112
Александра Боснић Ђурић, <i>Обликоворна моћ културе и могућности креирања интеркултурне сензибилности у глобализованом свету</i>	113
Aleksandra Bosnić Đurić, <i>Shaping Power of Culture and the Possibility of Creating Intercultural Sensibility in a Globalized World</i>	123
Зоран Лутовац, <i>Перспектива интеркултуралности у контексту перцепције грађана Србије о националним мањинама, суседима и имигрантима</i>	125
Zoran Lutovac, <i>Perspective of Interculturalism in the Context of Serbian Citizens Perceptions on Ethnic Minorities, Immigrants and Neighbors</i>	139
Бранимир Стојковић, <i>Појраничје, мањине и међукултурно комуницирање</i>	141
Branimir Stojković, <i>Boundary, Minorities and Intercultural Communication</i>	151
Сања Лазаревић Радак, <i>Сто година (не)толеранције: националне државе, хибридности и балканизација</i>	153
Sanja Lazarević Radak, <i>Hundred Years of (In)Tolerance: National States, Hybridity and Balkanization</i>	165

ПРЕДГОВОР

Према речима чувеног француског писца Албера Камија (Albert Camus) демократија није закон већине, већ заштита мањине. Норвешки драмски писац Хенрик Ибсен (Henrik Ibsen) иде корак даље. Према њему, мањина је увек у праву.

Није сигурно да је мањина увек у праву, али је тачно да се оправдани захтеви мањина чешће негирају, него оправдани захтеви већине. И то нас води до сложеног питања када су мањине заправо у праву.

У овом Зборнику сакупљени су радови који су представљени на Округлом столу са називом „Права националних мањина у уставноправном систему Републике Србије“. Округли сто одржан је 27. новембра 2017. године у организацији Одбора САНУ за проучавање националних мањина и људских права. Предмет Округлог стола једна је од тема које су од посебног значаја при укључивању Србије у европске интеграције.

Неколико радова настоји да стави питање мањинских права у шири концептуални и историјски контекст, отварајући и питање перспективе њиховог развоја. У ову групу радова могао би се сврстати рад Зорана Лутовца посвећен перспективама интеркултуралности, те перцепцијама грађана Србије о националним мањинама, суседима и имигрантима. Ту спада и рад Сање Лазаревић Радак, која настоји да предочи поимања толеранције и нетолеранције током последњих сто година. У ову групу спада и рад Петра Теофиловића који настоји да прати трендове у области мањинских права у Србији, затим рад Александре Боснић Ђурић са фокусом на културу и интеркултуралну сензибилност, те рад Бранимира Стојковића који настоји да сагледа границе и међукултурно комуницирање.

Значајан број радова посвећен је специфичним конкретним мањинским правима, те одређивању њиховог домашаја. Ксенија Марковић и Јовица Павловић отварају дилему између опција територијалне и културне аутономије. Тамаш Корхеџ и Горан Башић дају анализу нетериторијалне (односно културне) аутономије у српским уставноправним оквирима. Радови Зорана Павловића, Милоша Миленковића и Дубравке Валић Недељковић испитују стање и могућности у погледу одређених кључних елемената културне (нетериторијалне) аутономије, као што су питање службене употребе језика, заштите нематеријалног културног наслеђа, те функционисања медија националних мањина.

Суживот више култура у Србији је и пожељан и могућ. То подразумева и мањинска права. Радови у овом Зборнику доприносе томе да се ова потреба схвати, као и да се јасније види која мањинска права представљају ослонац равноправног суживота у Србији.

Академик Тибор Варади

СТО ГОДИНА (НЕ)ТОЛЕРАНЦИЈЕ: НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ, ХИБРИДНОСТ И БАЛКАНИЗАЦИЈА

САЊА ЛАЗАРЕВИЋ РАДАК*

А п с т р а к т. – Увид у европске и америчке дипломатске извештаје о „европској Турској“, „Балкану“, те ономе што се данас у јавном дискурсу назива „Југоисточном Европом“, сведочи о амбивалентном односу према њеном културном и етничком саставу. Од раног деветнаестог, па до краја прве половине двадесетог века он се означава као хибридан, „неприродан“ и несвојствен Европи. Са овим у вези, јавља се термин „балканизација“ који се до данас употребљава са негативном политичком конотацијом. У раду се преиспитује: 1. веза између стварања националних држава, мултикултуралности и употребе термина „балканизација“; 2. динамична улога представе о хибридности и мултикултуралности; 3. њен однос према захтевима у вези са правима националних мањина.

Кључне речи: хибридность, стварање националних држава, Србија, регион, балканизација, другост

У трећем миленијуму смо изнова постали сведоци потешкоћа за које се веровало да су напуштене у историји двадесетог века: проблематизације различитости и непријатељства према странцима које ствара себи странце. Савременост уступа место страху и агресиви у односу на различитости, а она се шири до експлозивне напетости оличене у фигурама непријатељског другог који прети да угрози „наш“ систем вредности; „наше“ друштво; „наше обичаје“; „наша“ мерила естетског и „наше територије“.¹ У овом контексту стиче се утисак да су Србија и регион, донекле иронично, уклопиви у референтни оквир Европе. Данас, када европска друштва пролазе кроз кризу демократије, када јача десница и када је конзервативизам изнова на снази, регион више него икада рефлектује неуспех многих европских и неевропских друштава да се приближе идеалу интеркултуралности.

Србија је у оквиру Европе још увек симболички погранично подручје, а стога и маргина. Овакви простори најчешће су изазов веровањима у монолитност националних држава, па чак и када репродукују преформулисане и својим наративима прилагођене митове о крви и тлу, свакодневица их упорно оповргава и поставља им разнолике изазове. С обзиром на то да ми је намера

* Балканолошки институт САНУ, sanjalazarevic7@gmail.com

¹ Ulrich Bielefeld, *Stranci: prijatelji ili neprijatelji*, XX vek, Beograd, 1998, стр. 128.

да укажем на мултикултурни потенцијал пограничја као простора који насељава становништво Србије, посветићу се маргинализованом нарративу о резултатима спајања култура, уместо анализе хвалисавог карактера дистанце у односу на поларизовани свет и специфични гео-симболички положај из кога извире посебност „колективног карактера“. Упркос критичности у односу на мит о златном, средњоевропском добу и критички утемељеном отпору према стереотипима и егзотизацијама владавине Османског царства, хибридна би могла бити један од кључних термина којим се објашњава веза између прошлости и интеркултурног дијалога у Србији. Стварање националних држава је догађај који ће проблематизовати овај термин кроз комплексно схваћен политички и гео-симболички термин балканизација који највише дугује политичком миту о полуострву на граници, удруженом са интернализацијом мита о „вековним мржњама“.

Ради се о донекле „изврнутој“ парадигми и покушају да се друштва попут Србије и суседних земаља препознају као културни простори који су пре индустријских и економских сила данашњице стекла искуство мултикултуралности. Но, однос политички и технолошки моћнијих друштава открива колебљивост у односу на културну хетерогеност која постаје још један повод за одбацивање ових друштава и њихово измештање на маргину. Ознаке попут „народи непознатог порекла“; „мешавина народа и раса“; „комешање језика“; „разноврсност ношњи“, на почетку двадесетог века нису повод фасцинацији или бар охрабрењу, већ разлог за стрепњу од непознатог. Махом негативна оцена етничког статуса држава које су почетком двадесетог века постајале самосталне у складу са спровођењем начела Права народа на самоопредељење допринела је нарушавању културне интимности и оживљавању ауто-маргинализујућих и ауто-стигматизујућих митова са новим формама и значењима. Оне се даље преобликују у разнолике форме национализма које у двосмерној комуникацији подржавају већ постојећи нарративи, док националистичка пракса обнавља и одржава нарративе којима се објашњавају и правдају конфликти. Током протеклих сто педесет година она мења форму и изворе, али њена порука остаје непромењена, те делује како на унутрашње фигуре других, попут „мањина“, тако на суседе и у најразрађенијој форми, на поделе у оквирима ми-групе (такозване прва, друга и трећа Србија).

МУЛТИКУЛТУРНО ПОГРАНИЧЈЕ/МУЛТИКУЛТУРНА СРБИЈА?

Осетљива политичка и економска позиција у којој се Србија данас налази, одређује слојевиту реторику, а јавни дискурс се имплицитно или експлицитно обраћа за помоћ технолошки и економски доминантним земљама чији однос условљава симболичко-културна и идеолошко-политичка конфронтација. Изнова, она се у пракси враћа свом статусу пограничја који оживљава у доба

криза. Но, свака граница има бројна значења. Једно од ових значења неретко се демонстрира када је реч о великим наративима о региону у којем живимо. Реч је о такозваном балканистичком наративу – секуларном миту по којем друштва Југоисточне Европе живе на граници између Истока и Запада, те нису ни тамо ни овамо; ни део Окцидента, ни део Истока, но са могућношћу да буду изван, изнад, па чак и испод оба. Једно од ова два лица огледа се у напетости насталој услед унутрашњих различитости које доводе до тога да многе некада мирне заједнице улазе у отворене конфликте. За истраживаче она је упозорење на опасне процесе реификације флуидности вишеструких и сложених идентитета који се олако обједињују појмом етничитета.²

Србија, постјугословенска друштва и најближи суседи, попут Мађарске и Румуније, до пре само сто година биле су део два царства која су неговала мултикултуралност. Реч је о Османском и Хабзбуршком царству, од којих ће потоње доцније постати Аустроугарска. Како закључује Бранимир Стојковић у поговору књиге *Мултикултурализам*, Андреа Семпринија, Аустроугарска и Турска се са историјске дистанце приказују као „пристојна мултикултурна друштва у односу на своје наследнице – националне државе.“³ Суживот, ма какав он био пре акумулације капитала који је водио у либерални капитализам и неминовно стварање националних држава, морао је оставити траг на свакодневицу људи који су живели у Турској и Аустроугарској. Она се и данас препознаје, подразумевајући нејасноће и несугласице у вези са хомогенизујућим наративима и конструктима какво је културно наслеђе. С обзиром на то искуство, могли бисмо очекивати да су ова друштва данас, пре учитељи, него ученици интеркултуралности. Међутим, у Југоисточној Европи, суживот, као претеча хибриднос остаје у вези са играма присвајања културног елемента „ми – групе“: од материјалних елемената културе (имагинирање националних кухиња) преко духовне културе, до секуларне праксе хвалисања „аутентичним врлинама“ попут храбрости, издржљивости и ратничког духа. Увид у извештаје путника у Србију и регион, сведочи о томе да је једно од најчешће постављаних питања при доласку било: „Ко је овде ко“? То питање је најчешће остајало без одговора, или би затечени народи били проглашени „мешавином“, а њихове културе „неразмрсивим клупком“. Стереотипи подржавају ову формулу јер сваког становника чине иконичним и стога подложним контроли, док једновремено омогућавају иронизацију површних тврдњи становништва о властитој супериорности у односу на друге, што се углавном открива као антропоцентрична пракса.⁴

Стварање националних држава, подршка коју су данас самостални народи добили у форми права народа на самоопредељење, ратови и револуције који су уследили крајем деветнаестог и низали се током читавог двадесетог

² Majkl Hercfeld, *Kulturna intimnost*, XX vek, Beograd, 2004, стр. 149.

³ Branimir Stojković, „Multikulturalizam, Balkan i planetarna kultura“, у: Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Clío, Beograd, 2004, стр. 147–152.

⁴ Majkl Hercfeld, *Kulturna intimnost*, XX vek, Beograd, 2004, стр. 67.

века, допринели су таложењу стереотипа о нетрпељивости и осуђености на узајамну цикличну конфронтацију, подржавајући представе о „робовима“ и „поборљенима“; „експлоататорима“ и „експлоатисанима“, изместивим улогама „већине“ и „мањине“ речју „жртвама“ и „агресорима“. Сумњичава и амбивалентна природа мита о пограничју постаје плодно тло за раст и учвршћивање ових представа. Како истиче Мајкл Херцфелд у својој књизи *Културна интимност*, постизање националне државности најдраматичнији је пример стратегије есенцијализма.⁵ Она конструише грађане са хомогеним националним карактером што даље отвара простор за стварање напетости између различитих локалних културних идиома који се међусобно надмећу у трци за његово учвршћивање. Преокретање процеса који стварање националних држава подразумева, постаје аналитички изазов као код оријентализма, окцидентализма, балканизма.⁶ Национална држава селективно манипулише стереотипима који већ круже међу становништвом упркос томе што га лични односи и свакодневна пракса оповргавају све док се не зауставе у тачки потенцијалног или реализованог конфликта међу народима/државама.

НАЦИОНАЛНЕ ДРЖАВЕ И СПОЉНА ПОЛИТИКА

Национализам је нови феномен који почиње од средине 19. века. Израз „нација“ има два међусобно повезана значења: нација као национална држава и нација као народ који живи у тој држави. Спој та два значења одражава идеологију национализма.⁷ Нација, националност, национално осећање и идентитет постају нешто саморазумљиво. Тако нација добија државну форму, ствара властите идеје и системе вредности који је једновремено утемељују, тумаче њену прошлост и одређују јој будућност. Овај модел је примењен на регион Југоисточне Европе који се, пре и након балканских ратова и Првог светског рата назива Балканом. Турска и Аустроугарска представљене су као „неприродне“ творевине чија је власт наметнута освајањем, за разлику од националних држава за које се сматра да допуштају самоопредељење народа и њихову слободу да практикују „сопствену културу“. Једно од својстава национализма укључено је у начин на који се интерпретира тријумф и који је, у овом случају, модел преузет од већ постојећих европских држава. Творци националне државе, у овом случају „јужнословенски народи“, тврде да је реч о изласку из ропства, мрачног доба, ослобађању од деспота и деспотизма. Тако нација као суштина и смисао националне државе не остаје апстрактан појам већ му се придружује низ особина које га употпуњују и правдају. Замишљају се „национални идентитети“ измишљањем националних традиција као нечега што је природно и вечно својство људског живота. Пре него што се почело са

⁵ *Истио*, стр. 58.

⁶ *Истио*, стр. 62.

⁷ Majkl Bilin, *Banalni nacionalizam*, XX vek, Beograd, 2009, стр. 52.

стварањем националних држава на Балкану, европске земље са дугом политичком традицијом измишљале су артефакте као потврду националности и претпоставке да су народи/нације постојали „одвајкада“.⁸ Не заборавимо да је потпору овим процесима на Балкану давао романтизам, дакле исти покрет који је другде на различите начине пружао легитимност митовима о крви и тлу. По истом моделу настају појединачне традиције, „историјска наслеђа“, „историјска права“, државност, територијалност других народа који верују да полажу право на неки елемент културе, простор, име, симбол. Упркос томе што су имали искуство суживота, подршка коју су добили од политички искуснијих земаља, оних које су подстакле стварање националних држава попут Велике Британије и Француске, није била довољна да се мултикултуралност очува или изгради. Како су називане споља, „младе јужнословенске државе“ су након пропадања Османског царства и Аустроугарске прошле кроз фазу политичке конфузије а она је оставила дугорочан траг на међуетничке односе у региону. Ситуацију су сложенијом учинили секуларни митови и велики наративи о историји, судбини, проклетству и подели на Балкану праћени локалним варијантама тих наратива, од оних о вишевековном ропству под туђинском влашћу, преко наратива о суседима који су отели право на део територије или починили зло услед којег је појединачни народ осуђен на патњу, несрећу, сиромаштво.

ХИБРИДИ И ХИБРИДНОСТ

Јавном дискурсу о мултикултуралности често недостаје закључак да ниједно друштво није статично ни монолитно те да јединствене и „аутентичне“ културе остају део теорија раног деветнаестог века и имагинације којом влада страх од Другога. Стварност оставља другачији утисак од политизоване верзије говора о националном „идентитету“ и/или националној хетерогености. Наиме, постиндустријско доба које доноси усавршавање технологија и остварује брзе комуникације, обесмишљава покушаје да се подигну баријере између култура које одређују наше обрасце понашања и стилове живота. Ма какав био наш однос према суседу и странцу, култура ће увек наћи физичком оку невидљиви пролаз кроз који ће се спојити са другом културом, творећи тако нешто ново, а једновремено пркосећи административним границама, законима и колективним страховима. Уосталом, препирке везане за културне брендове, сликовито сведоче о томе.

Иако говоре о хибридности, о термину који данас употребљавамо када је реч о друштвима изложеним глобализацији и глокализацији, у смислу постизања хармоничних културних спојева који резултују стварањем нечега новог, дипломате и путници му приступају као потенцијално опасној појави и феудалном заостатку.

⁸ *Исио*, стр. 55.

Хибрид је реч деветнаестог века, а све до његовог краја пориче се могућност мешања такозваних народа и раса – формулације засноване на бинарној логици и оптерећеној визуелним аспектом Другости. Ова схватања пренета су и на симболички контекст Балкана. Иако дипломате и политичари заједно са научницима не верују у могућност стварања здравих јединки приликом спајања различитих народа и култура, становништво које затичу у овом делу света називају „мешавином народа и раса“. Они не улазе у питање социјалних дистанци, уосталом та формулација у деветнаестом веку и не постоји, те не постављају питање да ли су и у којој мери могући бракови између припадника различитих народа. Стрепња од хибрида, које препознајемо у текстовима дипломата и других путника, рефлектује угроженост модернистичке слике света јер су хибриди доказ да је монолитно друштво илузија.⁹ На простору Балкана уздрмане су чврсте структуре, угрожене су вредности на којима је изграђена Европа осамнаестог века. Чињеница да су европски и амерички путници још у другој деценији деветнаестог века открили друштва у којима живе људи различитих конфесија попут хришћанства и ислама; да људи носе различиту ношњу; да користе различите језике, навела их је на формулацију наратива о мешаној салати коју данас у друштвеним наукама препознајемо преведену у језик *melting pot*-а. Стрепња од хибридности која ће постати стварност земаља из којих путници долазе, заправо указује на примену текстуалне стратегије којом се постиже инсистирање на расној разлици, упозорава на мешања и опасности која извиру из контакт зона.¹⁰ У том смислу, она је стратегија заснована на идеји културне чистоће и усмерена на постизање статуса *quo*, достизање стања у којем ће друштво бити монолитно, лишено динамике, али зато обogaћено замишљеном чврстином и стабилношћу.¹¹ Хибридность се формира на рубовима, доказујући присуство властитог у другоме и другог у властитом. Као облик слављења амбиваленције, она је изазов деветнаестовековној логици која каталогизује свет, ствара нације и националне државе и која остаје присутна читав век након што су њени темељи уздрмани.¹² Када се пређе граница каталогизација и потребе за дефинисањем, наилази се на царства која подстичу и охрабрују лингвистичке и конфесионалне разлике као што је то чинила Аустроугарска увођењем језика у образовни систем.¹³ Најзад, Турска и Аустроугарска, премда се препознају као симболичке поларизације, користе у политичке сврхе оно што у остатку Европе изазива зазор и страх – присуство мешавине, заједничког живота недовољно сличних карактера и начина жи-

⁹ Sanja Lazarević Radak, *Nevidljivi Balkan: prilog istoriji postkolonijalnih geografija*, Mali Nemo, Pančevo, 2014, стр. 114.

¹⁰ Ania Loomba, *Colonialism/Postcolonialism: The New Critical Idiom*, Routledge, London and New York, 1995, p. 25.

¹¹ Sanja Lazarević Radak, *Otkrivanje Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013, стр. 135.

¹² Jo Sharp, *Postcolonial Geographies*, Sage, London, 2009, p. 124.

¹³ Bojan Baskar, *Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans in: Europe and its Other*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2007, pp. 45–62.

вота, некомпатибилних антрополошких карактеристика, неспојивих језика и конфесија, различитих и узајамно сукобљених неписаних историја. Негативно означавање мешавине или хибридности у смислу постизања хармоничних спојева у контексту додира различитог, за дипломате постаје окидач конфликта. Они омогућују увођење термина балканизација са значењем нетрпељивости и фрагментације. Наративи се семантички цепају, те оно што је некада добијало позитивну, сада добија негативну конотацију и служи као интерпретативно средство за проблеме који се јављају у новоформираним државама.

На симболичком плану мешавина се чита као болест. Она једнако укључује проблем унутрашње мешавине, а не само проблем мешања Оријента и Окцидента, већ узајамног физичког и културног мешања народа који се различито изјашњавају о етничкој и националној припадности. С обзиром на то да је регион о којем говоримо релативно касно ушао у политички дискурс, производња текста подлеже викторијанском просуђивању. На Балкану, као мешавини, европски и амерички политичари виде оно што ћемо готово два века касније препознати као репрезентацију засновану на страху од мешања, од немогућности да се народи класификују и сместе у неки оквир познат викторијанском човеку. Међутим, оваква представа рано одиграва улогу међу народима који гаје неку врсту културне интимности. Ради се о аспектима културе који подлежу критици значајног Другог. Културе себе представљају другима и препознају се међусобно, стварају њима својствене и њима разумљиве односе. Њихова интимност објашњава узајамну репродукцију различитих нивоа идентитета, и кристалише слику коју одашиљају њихови обрасци понашања. Ова структурна компонента изазива нелагодност због негативних оцена које долазе од споља. Таква позиција одређује хоће ли њихови узајамни односи изазвати осећање кривице, срамоте, хвалисаве ауто-стигматизације и слично. Становништво се налази у стању политичке конфузије што репродукује социјалне проблеме.

АМБИВАЛЕНТНО ТУМАЧЕЊЕ МУЛТИКУЛТУРАЛНОСТИ

Неколико пасуса које је амерички сликар Џорџ Лестер Хорнби (George Lester Hornby) двадесетих година написао о Балкану, постало је нешто попут општег места за све оне који настоје да докажу да процеси хармонизације међуетничких, међукултурних односа у овом региону не морају да буду парадигматични када је реч о конфликтима, о неспоразумима, споровима и ратовима. Наиме, он преноси приказ из Босне, слику сељака православне вероисповести који је спустио неколико новчића у посуду муслимана који је просио испред џамије. Записао је да су овакви прикази страни и далеки земљама Запада и запито се: „није ли толеранција једна од највећих врлина“.¹⁴

¹⁴ George Lester Hornby, *Balkan Sketches: an artist's wanderings in the kingdom of Serbs*, Laurie and Whittle, London, New York, 1927, p. 153.

Али, Хорнби је, очигледно, мислио на термин који је скован пола века но што се његова семантика нашла у популарној књижевности и дипломатским извештајима – интеркултуралност.

Наравно, Хорнбијев утисак није једини који до данас преноси информацију о интеркултуралности, али би могао бити једна од илустрација плурализма. У деветнаестом и двадесетом веку, неке од најзначајнијих делова дипломатских извештаја са Балкана, било да је реч о политичарима и извештачима који су долазили из Француске и Немачке, било из Сједињених Држава и Велике Британије, чине управо стотине страница на којима се исцрпно анализира оно што се у то време назива националном шароликошћу, а данас препознаје као мултиетничко друштво. Свест о томе да на једном релативно малом простору живи толико народа, те постоји толико различитих начина живота, неретко изазивају чуђење, шок, али и стрепњу услед суочавања са ситуацијом која је у матичној земљи недовољно позната и недовољно истражена. Представа о културној хетерогености постаје вредносно амбивалентна када се узме у обзир да бројне дипломате, мисионари и други путници из Велике Британије и САД, дају другачију оцену стања које затичу у овом делу Европе. Присуство мешовитог, дегенерисаног, искривљеног, сигнал је грешке, а ова нека врста изврнуте „добродошлице“ на Балкан. Прво што енглески мисионар, свештеник и учитељ, Алфред Рајт (Alfred Wright) примећује у Београду – „правом балканском граду“, су симболи недозвољених мешавина на Балкану. Београд је „базар деформитета.“¹⁵ Деформисаност долази од граничне позиције: „На једном нижем степену седло је бедно створење које је неким чудом природе рођено без руку; на истом степену седео је слепи, крезуби старац који је мрмљао тражећи пјастре и био одевен у тако бедне крпе да смо се скоро сажалили; мало изнад стајао је патуљак, очигледна жртва, гушавости; над њим, човек који је у рату изгубио обе ноге; потом глувонема жена; и тако даље све до краја степеништа.“¹⁶

Овакви и слични призори којима се указује на неку врсту градације деформитета, пратиће Алфреда Рајта на читавом путовању кроз Србију. Они су упозорење на резултате, последице које може оставити мешање. Описи припадника различитих балканских народа потиснути су у други план да би се истакла деформисаност, ненормалност коју производе недозвољени контакти и непоштовања граница. Доцније, током развоја медицине у земљама из којих путници долазе, представа дегенерисаног добија нову динамику и укључује репрезентацију страног монструма, физички дегенерисаног бића које рефлектује страх од непознатог. Улицама Балкана шетају џинови и патуљци, људи осакаћени у ратовима, а ружноћа и болест постају наративна ознака пада Османског царства. На свом путовању, мисионарка

¹⁵ Alfred Wright, *Adventures In Servia: or the experiences of medicas freelance among the Bashi Boozuks*, Soonenschein and Co. London, New York, 1884, p. 15.

¹⁶ *Истѿо*, 15, 16.

Франческа Вилсон (Francesca Willson) упознаје „српског патуљка“. ¹⁷ Док се у Београду рукује са својим некадашњим ратним другом, капетан Малколм Бер примећује контраст између „длакаве балканске шапе и бледе руке цивилизованог човека“. ¹⁸ Ребека Вест (Rebecca West) у Београду посматра људе чији „су црни бркови без сјаја попут мајмунске длаке“. ¹⁹ Упоредо, Харолд Спендер двадесетих година пише о кршењу мањинских права у Југославији, о потенцијалном насиљу које се врши над припадницима националних мањина, а од двадесетих година двадесетог века Краљевини СХС су увођене санкције због неуважавања права мањина на употребу властитог језика и због праксе њиховог „скривања“, под којом дипломате најчешће подразумевају порицање да Краљевину насељавају народи који се не изјашњавају као Срби, Хрвати или Словенци. Оне су праћене честим узајамним несугласицама колико и мање или више отвореним сукобима са суседима, махом у вези са „митско-историјским“ правом на територију и ресурсе које она обезбеђује. Скривена или отворена нетрпељивост кулминирају седамдесетак година касније када већински народи националних држава улазе у узајамни конфликт донекле компулсивно понављајући сценарио кроз који су прошле њихове претходнице. Истовремено, мултикултуралност доприноси хибридности у смислу хармоничних културних спојева, независно од дневне политике и конфликта који се воде у правцу кршења људских права. Било је то двадесетих и тридесетих година двадесетог века када је Први светски рат окончан, када је начињена нова прерасподела света, веровало се у интересу Великих сила и малих народа, но стрепња од „бића“ зачетих и рођених под владавином царстава која су неговала мултиетничност помутила је оптимизам овог доба. Стрепња од искривљења, монструма и деце која су настала као последица „неприродних мешавина“. Убрзо ће ови процеси и вредновање мултиетничности почети да се пробликују у наратив о полуострву које је услед сталних миграција и непрекидне заинтересованости бројних царстава за његове наводне стратешке, географске, природне и многе друге предности осуђено на конфликт и неразумевање. Стога ће бројни аутори, управо у доба помодних карактерологија изнова мобилисати наратив о такозваним вековним мржњама и поставити питање које се тиче европског другог и његових унутрашњих другости – смеју ли се различитости претапати једна у другу или је боље задржати их на границама мирне коегзистенције? Подстакнути овим питањем, изнова ће мобилисати наратив о балканизацији – политичком симптому који подстиче фрагментацију и нетрпељивост. Парадоксално, стварање националних држава на Балкану препознато је као резултат упорне, вероватно неискорењиве тежње за атомизацијом, сепаратизмом и уништавањем великих административних и политичких творевина.

¹⁷ Francesca Willson, *Portraits and Sketches of Serbia*, Swartmore Press LTD, London, 1920, p. 3–6.

¹⁸ Malcolme Burr, *The Sloach Hat*, George Allen & Urwin, London, 1935, p. 288.

¹⁹ Rebeka Vest, *Crno jagnje i sivi soko*, Mono i Manjana, Beograd, 2004, str. 366.

БАЛКАНИЗАЦИЈА КАО ЕВРОПСКИ СИНДРОМ

Мислећи на Србију и проблем скривања „мањина“, Спендер закључује: „Бескрајне су могућности пријатељства и непријатељства а њихова љубав примитивна је колико и мржња,“²⁰ те додаје: „ово се и нама једном може догодити“. Спендер примећује симптоме болести која укључује сепаратизам, фрагментацију, уопште неразумевање такозваних младих народа да економску и политичку стабилност могу постићи само велике државне целине: „У сваком балканском граду постоји по једна мала енглеска колонија која је заволела земљу у коју су је сместили. Сваке године једна група Енглеза долази да посети ту земљу. Најгоре је то што су ови Енглези већ балканизовани. Они губе представу јединственог Балкана, страсно се везујући за једну балканску земљу која постаје њихов љубимац. Никада неће посумњати да њихов љубимац можда негде греша.“²¹

Британски обавештајца Дејвид Футман, доцније професор руске историје на Оксфорду бавио се Војводином и симптомима балканизације у Војводини: „Срби (у Војводини) немају већину. Ту живи пола милиона Немаца, око двесто хиљада Румуна, доста Словака и Буњеваца. У Војводини живе Роми. Нигде у Европи не постоји таква мешавина раса и народа. То је земља без етничких граница. Док путујете, из немачких села улазите у српска, а одатле у румунска, па у мађарска, потом опет у немачка, па из њих у српско-мађарска, да бисте изнова ушли у немачка, па мађарска, па српска села. Тако је у читавој Војводини.“²² За њега је Војводина Балкан у малом. То је заправо мало „буре барута“ у којем се могу испитивати различити процеси и вршити процене будућности региона које по овом аутору нису оптимистичне.²³

Ове представе се повлаче из јавног дискурса после Другог светског рата и нестају са стварањем ФНРЈ, међутим, подаци из СФРЈ и популарна култура и свакодневица, врло јасно наговештавају нестанак тих већих политичких и административних творевина и рат на њиховом простору. По окончању рата, спорадично, неуједначено се јавља свест да „идентитети“ нису „објекти“.²⁴ Неуједначеност и недовољност тог разумевања обнавља старе и производи нове поделе у друштвима изложеним транзицији.

„Балканизација“ удружена са синтагмама „котао Европе“ и „буре барута“ означава процес фрагментације или поделе једног региона на мање регионе који су непријатељски и некооперативно настројени један према другоме. Одиста постали смо сведоци тог процеса стотинак година након што се он нашао у новинским чланцима и политичким извештајима. Балкани-

²⁰ Исио, стр. 268.

²¹ Исио.

²² David Footman, *Balkan Holiday*, William Heineman, Toronto, London, 1935, p. 257.

²³ Sanja Lazarević Radak, *Na granicama Orijenta: Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata*, Mali Nemo, Pančevo, 2011, стр. 120.

²⁴ Vintila Mihalesku, *Svakodnevnica više nije ono što je bila*, XX vek, Beograd, 2002, стр. 8.

зација не упућује на обичну дезинтеграцију колико на специфичан вид фрагментације која индицира аверзију према различитом, ксенофобичном, непредвидљивом тренутку у којем се формирају сепаратистички пројекти. Дакле, ово је сложен термин који не обухвата само специфичан однос према Другоме. Међутим, представљена као феномен који извире из хибридности, или бар хетерогености, она добија комплексну форму и препознаје се у увереним народа који насељавају тај део света да хетерогеност нужно води конфлику. Она у изворној форми и у историјској перспективи има различито значење од оног које јој се придружује у доба стварања националних држава, а потом и на измаку двадесетог века, непосредно пред рушење Берлинског зида. Југославија је постала једна у низу домина, али сукоб који је ескалирао у њеним некадашњим границама остаје неупоредив са транзицијама кроз које пролазе суседне земље. Овде се свакако намеће питање у којој мери је представа о балканском Другоме произашла из текстова и политичких анализа личности које су се залагале за стварање националних држава могла имати одјек осамдесет година касније и изнова мобилисати балканистички мит са негативном конотацијом. Недвосмислени одговор на ово питање залази у теорију и у методологију социологије, антропологије и социјалне психологије. Међутим, ове државе, упркос деструктивности и отвореним сукобима изнова можемо препознавати као рефлексију онога што се догађа на ширем плану и у референтном оквиру Европе. Феномени које обједињује балканизација као сложен термин који се колеба између популарног и теоријског, а какви су сепаратизам, фрагментација, зазирање од другог и отворени конфликт, препознајемо у читавом свету.

Балканизација је термин који не познаје ни простор ни време. Данас би требало да буде одсутна изван Балкана јер њена природа остаје динамична. Ако је пак присутна изван Балкана и ако се примећује широм Европе, од нетолеранције у односу на духовну, материјалну и социјалну културу Другог, може се уситњавати у тој мери да превазилази границе етничког. Ово су потенцијално универзални феномени, а из њих можда произилази некаква универзална склоност човечанства. Сусрет са Другим праћен неповерењем и страхом, старији је од првих записа о њему. Балканизација, у том смислу постаје представа вечног, поновљивог и предвидљивог феномена, а не некаква ексклузивна привилегија коју дипломате и мисионари запажају само на Балкану. Спендеров страх да ће се можда „и нама то догодити“, балканизацију представља као хибридни термин. Британија која је некад стрепела од фрагментације напушта пројекат уједињене Европе. Читав свет налази се пред искушењем балканизације јер се она одвија свуда где наилазимо на грађанске и верске ратове, миграције, тероризам, апартхејд, неонацизам, игнорисање конвенције о човековим и мањинским правима, најзад и тамо где постоји хегемонија и колонијализам. Стрепња од хибридности коју путници затичу на Балкану само потврђује верност пракси у складу са којом се непознато стигматизује и објашњава другим непознатим.

ЛИТЕРАТУРА

- Bilefeld Ulrich, *Stranci:prijatelji ili neprijatelji*, XX vek, Beograd, 1998.
- Baskar Bojan, *Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans in: Europe and its Other*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2007.
- Burr Malcolm, *The Sloach Hat*, George Allen & Urwin, London, 1935.
- Hercfeld Majkl, *Kulturna intimnost*, XX vek, Beograd, 2004.
- Lazarević Radak Sanja, *Nevidljivi Balkan: prilog istoriji postmodernih geografija*, Mali Nemo, Pančevo, 2014.
- Lazarević Radak Sanja, *Otkrivanje Balkana*, Mali Nemo, Pančevo, 2013.
- Lester Hornby, George, *Balkan Sketches: an artist's wanderings in the kingdom of Serbs*, Laurie and Whittle, London, New York, 1927.
- Loomba Ania, *Colonialism/Postcolonialism:The New Critical Idiom*, Routledge, London and New York, 1995.
- Mihailescu Vintila, *Svakodnevnica više nije ono što je bila*, XX vek, Beograd, 2002.
- Stojković Branimir, *Multikulturalizam, Balkan i planetarna kultura*, u: Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Clio, Beograd, 2004.
- Sharp Jo, *Postcolonial Geographies*, Sage, London, 2009.
- Spender Harold, *The Cauldron of Europe*, H. F. & G. Whiterby, London, 1925.
- Vest Rebeka, *Crno jagnje i sivi soko*, Mono i Manjana, Beograd, 2004.
- Wright Alfred, *Adventures In Serbia: or the experiences of medicas freelance among the Bashi Boozuks*, Soonenschein and Co, London, New York, 1884.
- Willson Francesca, *Portraits and Sketches of Serbia*, Swartmore Press LTD, London, 1920.

Sanja Lazarević Radak

HUNDRED YEARS OF (IN)TOLERANCE:
NATIONAL STATES, HIBRIDITY AND BALKANIZATION

S u m m a r y

With a distance of one hundred years, Serbia and the societies in the region are recognized as multicultural. Diplomats coming from countries that supported the Right of Peoples to self-determination support the autonomy of societies that once belonged to the Austro-Hungarian Empire and the Ottoman Empire. In the Balkans, people are called by “hybrids” or a mixture of people, races and cultures. This population relates to civilization backwardness and disease, and thus, diplomats send an ambivalent message about their internal relations. Officially, they express concern about the future of these countries, but also the fear that hybridity might be reflected on their own societies. By the end of the 19th century, the term balkanization was introduced. It indicates fragmentation and intolerance in the region. This term is based on the so-called Balkan myth, but adapted to meet new needs. This paper analyzes the relationship between concepts of hybridity, multiculturalism, nation, national state and balkanization. The analysis shows dynamic and flexible nature of the mentioned terms.